

**EŞKİYALAR VE OSMANLI DEVLETİ:
MARAŞ EYÂLETİ ÖRNEĞİNDE DEVLET
GÖREVLİLERİNİN EŞKİYALIK FAALİYETLERİ VE
BUNLARIN MERKEZ-TAŞRA YAZIŞMALARINDAKİ
YANSIMALARI (1590-1750)***

Süleyman DEMİRCİ
Hasan ARSLAN*****

ÖZET

Eşkiyalık, genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliği ihlâl olarak tanımlanmaktadır. Bu makale 16. yüzyılın sonundan 18. Yüzyıl ortalarına kadar Maraş eyâletinde devlet görevlilerinin karıştığı eşkiyalık hareketlerini merkez-taşra yazışmalarındaki yansımalarını mevcut literatür ile birlikte ele alıp incelemektedir. Maraş Eyaleti Örneğinde Osmanlı Devleti'nin merkez-taşra yazışmalarındaki eşkiya ve eşkiyalık ile ilgili kayıtlar Başbakanlık Osmanlı arşivindeki belli başlı defter serilerindeki bilgiler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eşkiya, Eşkiyalık, Maraş Eyâleti

* Bu çalışma 13-16 Eylül 2010 tarihleri arasında Ankara'da yapılan XVI. Türk Tarih Kongresine sunmuş olduğumuz kapsamlı bildiri metninin bir bölümüne dayanmakta olup orijinal metin bir kısım eklemelerle birlikte gözden geçirilerek yeniden oluşturulmuştur. Bahse konu tebliğin eşkiyalık faaliyetlerine yönelik önleyici tedbirler ve eşkiyalara tatbik edilen cezalar kısmını oluşturan diğer bölüm geliştirilerek müşterek yayın olarak "Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkiyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)" adı altında *Journal of History Studies*, **Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, (Nisan 2012): 73-103'de yayınlanmıştır.

** Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, 38039 Melikgazi KAYSERİ e-posta: sdemirci@erciyes.edu.tr

*** Okutman, Dicle Üniversitesi, hasanarslan1@gmail.com

**BANDITS AND THE OTTOMAN STATE:
GOVERNMENT OFFICIALS INVOLVED BANDITRY
ACTIVITIES AND THEIR REFLECTIONS IN
CENTRAL-PROVINCIAL CORRESPONDANCE
IN THE PROVINCE OF MARAŞ, C. 1590-1750s**

ABSTRACT

Bandit means an armed thief who is usually a member of a band. Banditry, often by force or otherwise cause a gun raided a trowel cut, rape, defined as a violation of public order and safety. Basing on the first hand archival sources held in İstanbul this article intends to examine the politics of the Ottoman Empire against banditry & bandits and government officials involved banditry activities-especially in the context of central-periphery relations in the Ottoman province of Maras from the late sixteenth to mid-eighteenth centuries

Key Words: *Ottoman Empire, Bandit, Banditry, the province of Maras*

GİRİŞ

Eşkîya, bedbaht, talihsiz, günahkâr, asi anlamına gelen “şaki” teriminin çoğulu olan bir kelimedir. Osmanlı kaynaklarında *kat’ü’t-tarik*¹ tabiri de kullanılmakla birlikte daha çok şaki ve çoğulu eşkıya ile Celâlî, eşirra, haramî, haramzade, türedi ve haydut kelimeleri kullanılmıştır. Eşkîyalık, genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliğini ihlâl olarak tanımlanabilir. Eşkîyalığı, *bağydan* ayıran fark, mevcut siyasî iktidara karşı baş kaldırma niteliği taşımamasıdır². Hanefî fikhî hariç diğer ekollere mensup fakihlerin çoğu, kadın-erkek ayırımı yapmadan en az üç kişinin, şehir, kasaba ve köy gibi meskûn mahaller dışında işlediği saldırı ve soygunları eşkıyalık sayar. Ancak bazı İslam hukukçuları sayı şartı aramaz ve şehir eşkıyalığını da eşkıyalık kategorisinde değerlendirir³. Bilindiği gibi kamu düzeni ile asayişin sağlanması, kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması devletin temel görevleri arasında yer aldığından eşkıyalık suçu

¹ Kat’ü’t-tarik, “*insanların mallarını zor kullanmak suretiyle ellerinden almak üzere yol kesicilik eden*” şahıs anlamındadır. Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 234.

² Mehmet Öz, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s. 227.

³ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *TDVİA*, C. 11, s. 463-466.

İslam toplumlarında dinen büyük günahlar, hukuken de büyük suçlar arasında sayılmıştır⁴.

Eşkîyalığı, zor kullanarak mal gasp etmek ve soygun yapmak anlamında kullananlar olduğu gibi daha geniş anlamda kullananlar da olmuştur. Hobsbawm “Eşkîyalar” isimli çalışmasında “Görevlilere ücret dağıtmak için para götüren mutemedi köşe başında basıp soyanlardan teşkilatlanmış asilere ve vur kaç taktiği uygulayan gerillalara kadar, saldıran ve zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkıyadır”⁵ demek suretiyle bu kavrama daha kapsamlı bir anlam yükleyerek eşkıyalığı tanımlamaktadır. Çalışmamızda “eşkîyalık” ıstılahı, bu geniş anlamında kullanılacaktır.

Maraş Eyâleti: Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferi dönüşü Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa komutasında ve Şehsuvaroğlu Ali Bey kılavuzluğunda bir orduyu, Dulkadir Beyi Alaüddevle Bey üzerine gönderdi. İki ordu Göksun ile Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde 13 Haziran 1515 tarihinde karşı karşıya gelir. Yapılan mücadelede Alaüddevle Bey, mağlup olur ve takip sonrası yakalanarak öldürülür. Böylece Dulkadir Beyliği, tamamen kontrol altına alınarak Osmanlı idaresine geçer. Maraş, önce Rum Eyâleti’ne⁶ daha sonra Karaman Eyâletine⁷ bağlanır. 1531 yılında Maraş, Bozok, Sis ve Ayntab sancaklarından oluşan Dulkadir Beylerbeyliği kuruldu⁸. Daha sonraki dönemlerde Bozok Sancağı Rum eyâletine, Sis Sancağı ise Kıbrıs Beylerbeyliğine bağlanırken; Malatya, Samsad ve Kars-ı Maraş sancakları da Dulkadir veya diğer bir adıyla Maraş Eyâletine bağlanmıştır. İncelediğimiz belgelerde eyâletin ismi daha çok Maraş Beylerbeyliği olarak geçerken, sancakları da: **Maraş, Malatya, Ayntab, Samsad** ve **Kars-ı Maraş** olmak üzere beş tane olarak görünmektedir.⁹

Maraş eyâleti, bu dönemde, pek çok hususiyetinden dolayı, eşkıyalık için elverişli bir durumdaydı. Öncelikle eyâletin coğrafyası buna müsaitti. Bilindiği üzere Maraş ve bağlantılarının oluşturduğu havza, sulak yaylalara, kışlak için elverişli ovalara ve su kaynaklarına sahiptir. Eyâletin güneyinde

⁴ Bardakoğlu, a.g.m., s. 463.

⁵ Erik J. Hobsbawm, *Eşkîyalar*, (Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl), İstanbul, 1997, s. 11.

⁶ Ali Açık, “Rum Eyâleti”, *TDVİA*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 225-226; Besim Darkot, “Sivas”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, Eskişehir, 1997, s. 569-577.

⁷ Karaman Eyâletinin idari durumu ile ilgili bkz. Süleyman Demirci, *The Functioning of Otoman Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case study of the province of Karaman 1621-1700*, the ISIS press, İstanbul, 2009, s. 31-41.

⁸ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Altınöz, “Dulkadir Vilayeti’nin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (Kahramanmaraş: 6-8 Mayıs 2004)*, II, İstanbul, 2005, s. 427-436.

⁹ Süleyman Demirci & Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiyesi’nde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)” adı altında *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, Cilt 4 Sayı 2 (Mart 2012): 75.

başta Çukurova, Amik Ovası gibi konargöçerlerin kışlakları için uygun ovalar; kuzeyinde Uzunyayla gibi yaylak olarak kullanılan platolar vardır. Bir diğer coğrafi elverişlilik ise eyâletin çevresinde yer alan dağların, eşkiyanın takibe uğradığında kaçıp kurtulduğu, izini kaybettirdiği ve hürriyetini tam olarak yaşadığı uygun mekânlar olmasıdır¹⁰.

Bölgenin hayat şartlarının (tarım, hayvancılık, göçebelik vs.) çeşitliliğine imkân tanıyan elverişli iklimi de, Anadolu'nun ilk fethinden itibaren, Türkmenlerin yoğun olarak buraya gelip yerleşmesine sebep olmuştur. Hatta bu Türkmen kesafetinden dolayı, bölge, kullanılan belgelerde “*Türkman Vilâyeti Diyarı*” diye tanımlanmaktadır.

Bölgenin eşkıyalığı doğuran bir diğer hususiyeti, yine coğrafi konumu ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, 17. Yüzyılın sonlarından itibaren bazı konargöçer¹¹ cemaatleri, çeşitli sebeplerle yerleşik hayata geçirmek için Çukurova, Hama, Humus, Rakka ve Haleb bölgelerine iskâna tabi tutar. İskân bölgelerinden firar edip çoğu zaman eşkıyalığa sapan aşiretler, genelde Maraş eyâletine geliyorlardı. Eyâlet, özellikle de Ayntab livâsı, Urban yani Arap aşiretlerinin de hinterlandına girdiğinden bunların da tecavüzüne ve tasallutuna maruz kalmaktaydı. Maraş eyâleti, kara yolu yani kervan ulaşımı bakımından da, Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundaki yol güzergâhlarının kavşağı durumundaydı. Osmanlı döneminde; Şam, Haleb, Antakya ve Urfa'dan Maraş'a bağlanan yol, Göksun üzerinden Kayseri'ye; Elbistan üzerinden Malatya'ya ulaşıyordu. Aynı zamanda bu yol Maraş-Malatya üzerinden Sivas'a da bağlanmaktaydı¹². Yine Maraş üzerinden Orta Anadolu'ya bağlanan bir güney-kuzey kervan yolu bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, kışları Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'de, bahar ve yaz aylarında ise Orta Anadolu'daki Uzunyayla gibi yaylalarda konaklayan konargöçer unsurlar da yine Maraş-Göksun güzergâhını kullanıyorlardı¹³. Bu güzergâhlardaki sarp dağlar arasından bulunan ıssız geçitler, eşkiyanın kat'ü't-tariklik için seçtiği uygun mahallerdi.

¹⁰ Dağ, direnen insanın direncini tüketmez. Yani dağ bir engel, sığınak, özgür insanlar ülkesi ve kural dışı yaşamın mekânıdır. Dağ özgürlüklerin, demokrasilerin, köylü “Cumhuriyetleri”nin sığınağıdır. Bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1989, s. 11.

¹¹ Konar-göçerler ile ilgili bkz. Latif Armağan, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 142–150. Osmanlı toplumunda şehirli ve köylü unsurların durumu ile ilgili bkz. Feridun M. Emecen, “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat. Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 91-97. Göçebeler ile ilgili bkz. İlhan Şahin, “Göçebeler”, *Osmanlı*, (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 132-. 141.

¹² Mehmet Gürbüz, *Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, K. Maraş, 2001, s. 218.

¹³ Besim Darkot, “Maraş”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 310; Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22 Yıl: 2007/1, s. 70.

Maraş eyâleti, uygulanan idarî-malî sistem açısından da bu dönemde eşkıyalığa müsaitti. Osmanlı Devleti'nin batıda mücadele ettiği devletlerin, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ateşli silahlar kullanan, eğitilmiş ve daimi bir ordu sistemine geçmeleri üzerine, uzun süren yıpratıcı savaşlarda, bu ordulara karşı tımarlı sipahi ağırlıklı Osmanlı ordusu eskisi gibi başarılı olamıyordu. Dolayısıyla devletin ateşli silahlar kullanan, paralı, daimi ve eğitilmiş askerlere ihtiyaç duymasından dolayı tımarlı sipahi askerlerin yerini daimi ve ücretli askerler almaya başlamıştı. Aynı dönemde Devletin nakit paraya eskisinden daha fazla ihtiyaç duyması, Anadolu'da Celâli isyanları yüzünden halkın tımar topraklarını bırakıp gitmesi ve bu boş kalan toprakların işletilememesi üzerine tımar sistemi sarsılmaya başladı. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü Tımar sistemi, 16. Yüzyılın sonlarından itibaren, yerini önce iltizam sistemine¹⁴, daha sonra da malikâne¹⁵ sistemine bıraktı. Halkın boşalan tımarlarının bir kısmı devlet hazinesi tarafından zapt edilmiş ve miri mukataa haline çevrilerek, saray ağalarına, sadrazam ve devlet ileri gelenlerinin hizmetçilerine, bir kısmı da valiler ve alay beyleri tarafından kim fazla ücret verirse ona verilmeye başlandı¹⁶. Maraş eyâletindeki tımarlı sipahilerin tımarları elinden alınca; bunlar, önce paşa veya bey kapılarında *sarıca sekban* oldular. Daha sonraları başıboş yani kapusuz olunca da eşkıyaya katılmaya müsait hale geldiler. Tımarlı sipahilerin yerini alan mültezimlerin acımasız tavırları karşısında bunalan ve perişan olan reâyâ da, çaresizlik içinde eşkıyaya katıldılar.

Maraş Eyâleti, 1240 yılında bu çevrede çıkıp Anadolu'nun diğer bölgelerine yayılan Baba İshak¹⁷ ayaklanmasından bu yana sık sık isyanların yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Osmanlı Devletine katılmasının hemen akabinde de bu çevrede daha çok vergi menşeli huzursuzlukların çıktığı bilinmektedir¹⁸. Tarihi süreç içerisinde bölgede önceleri görülen aşiretlerin

¹⁴ İltizam ile ilgili bkz. Mehmet Genç, "İltizam" *DVİA*, C. XVI, İstanbul 2000, s. 154-158. İltizam sisteminin farklı bir yönü ile ilgili bkz. Süleyman Demirci, "İltizam (tax-farming) in the Avârız-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal of Institute of Social Sciences*, 12/2002: 159-172; ayrıca bkz. Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVII. Yüzyıldaki Boyutları" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, Ankara 1997, s. 250-260.

¹⁵ Malikane sistemi ile ilgili bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005, s. 99-152.

¹⁶ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyâlet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ, 1997, s. 9; Tımar rejiminin bozulması hakkında daha geniş bir çalışma için bkz. Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *A.Ü. DTCFD*, S. 3 (1945), s. 419-431.

¹⁷ Baba İshak ve Babailer ayaklanması hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁸ Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra bölgede ortaya çıkan isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Gökhan, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyanlar", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş, 2008, ss. 213-232; Alaaddin Aköz- İbrahim Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin

eşkıyalık ve isyan hareketleri¹⁹, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni isyanları²⁰ ile farklı bir şekil alarak siyasi talepleri beraberinde getiren bir sürece girmiştir. Fakat son dönemlerde görülen eşkıyalık ve isyan hareketleri inceleme dönemimizin dışında olduğundan bu çalışma çerçevesinde incelenen konular arasında yer almamıştır.²¹

Bu çalışma, 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde Maraş eyâleti'nde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerini Merkez-Taşra ilişkileri bağlamında ele alıp inceleyerek merkezi hükümetin takip etmiş olduğu siyaset ile bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin merkez-taşra yazışmalarındaki yansımalarını Başbakanlık Osmanlı arşivindeki başta Mühimme, Şikâyet defterleri olmak üzere belli başlı defter serilerindeki bilgiler çerçevesinde değerlendirecektir.

I- DEVLET GÖREVLİLERİNİN HALKA YAPTIKLARI ZULÜMLER

Maraş eyâletindeki eşkıyalık olaylarının bir çoğunda doğrudan veya dolaylı olarak devlet görevlilerinin yer aldığını görmekteyiz. Normal şartlarda halkın emniyetini, huzur ve rahatını sağlamakla görevli olan bu zümreler; zaman zaman haktan ve adaletten ayrılarak zulüm²² eden kişiler olmuşlardır. Görevlilerin zulme varan davranışları, daha çok, *emr-i hümayun* ile yasaklanmasına rağmen, kalabalık maiyetleriyle sık sık illeri üzerine devre çıkmak; kanuna, deftere ve şer'e muhalif olarak salgunlar yapmak, çeşitli adlar altında ek vergiler, angaryalar istemek, vermeyenleri

Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 41-50.

¹⁹ Maraş'ta Dulkadirli Türkmenlerinin, 17. yüzyıla kadar çıkardığı isyanlar için bkz. Selahattin Döğüş, "Maraş'ta Dulkadir Türkmenleri ve İsyanları", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edi. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş, 2008, s. 115-141.

²⁰ Maraş ve çevresinde Ermenilerin meydana getirdiği isyanlar hakkında şu çalışmalara bkz. A. Latif Dinçaslan, *Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)*, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, İstanbul, 2007; Yahya Bağçeci, *1895 Zeytun Ermeni İsyanı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2008.

²¹ Demirci&Arslan, "Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler", s. 76.

²² Aslında bir kimseye adalet vermek yerine hakkını ondan esirgemek, her çeşit haksızlık ve eziyet, zulmün esasını oluşturur. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985, s. 3. Osmanlı hukukuna göre zulüm; şeriatça ve örfçe tanınmamış, çeşitli bidatlerin kamu hizmetlileri tarafından reyaya konulmasıyla işlenen suçların adıdır. Bu suçlar; kanunsuz vergi toplamak, zor kullanmak, sahtecilik ve dolandırıcılık, eşkıya ile işbirliği gibi suçları kapsar. Mumcu, *Zulüm*, s. 9-16; Ehl-i örfün ve ehl-i şer'in halka yaptığı zulümlerin bazılarını hülusalı bir biçimde izah eden ve buna karşı görevlilerin, şiddetli bir biçimde uyarılmaları ile ilgili bir belge için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"*, Ankara, 1999, s. 503-504, ves. 1.

cezalandırmak şeklinde olurdu²³. Vergi toplama usulü olarak 17. yüzyılda mukataaya geçilmesi, köylü ile mukataa sahibi arasında bir dizi görevlinin (*mütesellim, mübaşir, emin, amel*) girmesine neden olmuştur. Böylece reâyanın istismarı daha da kolaylaşmıştır²⁴.

Beylerbeyi ve Sancak Beyleri: Divan'a en çok şikâyet edilen *ehl-i örf*²⁵ idarecileri arasında *beylerbeyi* ve *sancak beyleri* gelmektedir. Bu dönem boyunca devlet görevlileri, kapılarındaki sekbanlar yardımıyla, reâyayı kanuni olmayan yollardan vergilendirme ve aşırı baskı uygulama yoluna gitmişlerdir. Beylerbeyilerden en alttaki vergi toplayıcısına kadar pek çok devlet görevlisi, kanuni ve gayr-i kanuni arasında gidip gelerek, kanunları çiğnedikleri için, birkaç defa görevden alınarak tekrar göreve getirildikleri olurdu²⁶. Görevden alınan *ehl-i örfün*, eşkıyalığa daha çok karıştığını görmekteyiz ki eski Zülkadriye Beylerbeyi olan Mehmed Paşa bu türden uygulamalara örnek gösterilebilir. Paşa, rüşvet olarak, başta dîvân-i hümâyûn kâtiplerinden Bayezid olmak üzere kırk elli civarında Müslüman'ın 40 000 kuruştan fazla parasına haksız olarak el koyar. Bununla da yetinmeyerek binlerce keçi-koyun, yüzlerce öküz, at, merkep, deve, katır; binlerce kilelik arpa, darı; beş tulum pekmez; nâhiyelerden adamları vasıtasıyla yaklaşık 25 000 kuruş ile samur kürk ve kılıç gibi mallar topladıktan başka dört defa üçer bin kile²⁷ tereke salgun edip hâne başına ikişer kuruşluk selamlık almıştı²⁸. Bu türden uygulamalarını gördüğümüz bir diğer Maraş Beylerbeyi Yusuf Bey'dir. 1616'da Beylerbeyi olan Yusuf Bey Türkmen taifesinden Topal Osman'a çeşitli zulümler yaptıktan sonra Gergerli Yusuf'a bir kısım bahâneler uydurarak hatta Kadıdan asılsız bir hüccet yazdırarak, 40 atlı adamını "*alet-i darb*" ile onun evi üzerine

²³ Sadece bir örnek için bkz. *Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 17, s. 229, hk. 2'den aktaran Ruhi Özcan, "XVII. yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep)", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 9, 2004, s. 36-37.*

²⁴ Fatma Acun, "Celâli İsyânları (1591-1611)", *Türkler, C. 9, Ankara, 2002, s. 705.*

²⁵ Osmanlı Devleti'nde hükümetin taşradaki adalet ve eğitim işleri dışındaki her türlü işlerini yürüten beylerbeyileri, sancak beyleri, subaşılar, bunların köy ve kasabalardaki kişisel adamları, asesbaşuları, asesler ve Merkez'den atanan mübaşirler v.b. devlet memurlarına Osmanlı yazışma dilinde "*ehl-i örf*" deyimini kullanılmıştır. Temel görevi: mahkeme kararlarını, hükümet emirlerini yerine getirmek, memleketin asayişini sağlamak olan *ehl-i örfün* bütün işlemleri *ehl-i şer'* tarafından kontrol edilir, teorik olarak da onların emrinde idiler. Ancak tatbikatta bu hiyerarşi çoğunlukla hayata geçmezdi. Akdağ, *a.g.e.*, 17, 110-111, 242. Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "*ehl-i örf*", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, X, İstanbul 1994, s. 519-520.*

²⁶ Acun, *a.g.m.*, s. 698-9.

²⁷ **Kile** Osmanlı Devletinde en yaygın olarak kullanılan hububat ölçü birimidir. Anadolu ve Rumeli'de ki uygulamalarda ciddi mahalli farklılıklar dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili karşılaştırmalı müstakil bir çalışma için bkz. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Danışman Doç. Dr. Enver Çakar), Elazığ 2005, s. 63-74.

²⁸ BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009 / 28 Temmuz 1600).

gönderir. Eşkiya, Yusuf'un evindeki her şeyi yağmalayıp alırlar²⁹. Yusuf Bey, ayrıca köylülerden de selamiye namına yirmişer otuzar kile arpa toplayarak köylü insanları perişan etmişti. Bunun üzerine fakir düşen köylüler, Devlet tarafından toplanması emredilen nüzul ve sürsat³⁰ zahiresini ödeyemez. Sefer bahânesi ile reâyanın *bad-i heva* vergilerinin de yarısını alan Beylerbeyi, böylelikle korumasına memur olduğu halka kendisi zulüm etmiş oluyordu³¹.

Beylerbeyi olup aynı zamanda “*ber vech-i arpalık*” Malatya Sancağına da mutasarrıf olan Derviş, Malatya'nın Şure nâhiyesinde halka iki defa salgun salarak bu bahâne ile haksız yere halktan 750 kuruş topladı. İki defa da yağ, bal, üzüm salıp, 50 batman yağ, 50 batman bal, 50 kile üzümlerini almak süretiyle halka zulmetti³². Maraş Beylerbeyi, 11 Kasım 1653 tarihinde konargöçer Akçakoyunlu cemaatinden Mustafa'nın 16 devesini almak süretiyle devlet görevlilerinin yapmış olduğu kanun dışı davranışlara farklı bir örnek olarak incelediğimiz belgelerden görmekteyiz³³.

Maraş Beylerbeyi olan Kalavun Yusuf Paşa, 10 000 kişilik kuvveti ile Genç Osman'ın kanını dava ederek ayaklanan ve kendisi de bir ara Maraş Beylerbeyiliği yapmış olan Abaza Mehmed Paşa'ya katılmıştı. Mühim eşkiyadan olan Yusuf Paşa daha sonra Abaza Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düştüğünden dolayı yine onun tarafından Sivas'ta öldürülmüştür³⁴.

Zulme tevessül eden bir diğer *ehl-i örf* grubu **Sancak beyleri** idi. Malatya Beyi olup Diyarbakır tahririne görevlendirilen Ahmed Bey, görevi esnasında halka haksızlık yaparak şikâyetlerine sebep olmuştu³⁵. Eski

²⁹ Hâlbuki Yusuf'un durumu araştırılınca kendi halinde salih bir kimse olduğu, o zamana kadar hareket ve tavırlarından kimsenin rencide olmadığı ortaya çıkmıştı. BOA, M.d., 81: 69/149 (10 Ca 1025 / 7 Şubat 1616); BOA, M.d., 81: 69/150 (10 Ca 1025 / 7 Şubat 1616).

³⁰ Nüzul ve Sürsat zahiresi ile ilgili öncü bir çalışma için bkz. Lütfi, Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964.

³¹ Merkez'den, Yusuf Bey'in yaptığı zulümlerin sona erdirilmesi için Maraş Kadısına ferman gönderilmişti. Bkz. BOA, M.d., 81: 92/205 (1025/1616); 13 Mart 1616 tarihli bir hükümde Yusuf Bey'in İlbeğlü cemaatinden kanuna aykırı olarak aldığı vergiler ve halka ettiği zulümler anlatılıyor. Buna göre Yusuf Bey, adı geçen cemaatten 700 kuruşluk bir atlarını cebren aldıktan başka kanuni olanın üstünden kat kat fazladan vergi aldığından ahali perişan olmuştu. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989, s. 75, ves. 130; Kars-ı Maraş'a ber vech-i arpalık mutasarrıf olan İbrahim Paşa'nın zulümleri için bkz. BOA, M.d., 100: 7/19 (Evâsıt-ı S 1101 / 20-29 Mayıs 1690); Maraş Beylerbeyileri, Malatya Sancağına bağlı oldukları için her türlü şer'i ve örfi vergilerini oraya ödeyen Behisni ahalisine devr, yağ, bal ve selamiye namıyla taleplerde bulunuyorlardı. Divandan çıkan emr-i şerifte Malatya ve Behisni kadılarında, beylerbeyilerin haksız olarak müdahale ettirilmemesi emrediliyordu. BOA, M.d., 90: 53/164 (5 R 1056 / 21 Mayıs 1646).

³² BOA, M.d., 81: 157/346 (1025/1616-7).

³³ BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (evâsıt-ı Z 1063 / 2-11 Kasım 1653).

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara, 1983, s. 150.

³⁵ Diyarbakır Beylerbeyine ve Kadısına ve Defterdarına yazılan hükümde adı geçenlerden durumun araştırılıp detaylı bir şekilde yazılması istendi. BOA, M.d., 67: 98/263.

Samsad Sancağı Beyi olan Ali Bey, Samsad Sancağına tabi Hısn-ı Mansur, Çakallu ve sair liva ahalisinden nice kimselerin, “*marifet-i şer*” yok iken “*alet-i darbla*” evlerini basıp kendilerini hapsedti. Pek çok mal, at ve katırlarını aldı. Halil adlı kişinin sadece 9500 altınını, 2 atını ve bir katırını almak suretiyle halka zulmetti³⁶.

Devlet, 30 Eylül 1609 tarihli olmak üzere yayınladığı onlarca adaletnameler ile her türlü devr, selamiye, hilat bahası, subaşılık³⁷ akçesi, müsvedde, meccanen zahire, yem benzeri isimlerle alınan “*tekâlif-i şakkayı*” yasaklamasına rağmen, 1690’lı yıllarda Maraş Beylerbeyi ve Malatya Sancağında mutasarrıf olanlar, Gerger kazâsı ve nâhiyeleri reâyasından bu türden tekalifi almaya devam ediyorlardı³⁸.

Bazı zamanlarda, özellikle ordunun seferde olduğu sıralarda, başka bölgelerin idarecileri, beylerbeyi ve sancak beyleri seferde olduğundan korumasız kalan livalara yönelik eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Mayıs 1595 tarihinde Halep Türkmenleri Sancağı Beyi olan Derviş, beylerbeyi ve Sancak Beyi seferde olduğundan, Ayntab Sancağına geldi. Kendisi ve kethüdası, reâyadan 3130 kuruş nakit, 2412 kile arpa, 6 at, 16 sığır, 72 koyun, 500 tavuk ve 1 cariye ile 27 sahan, 7 halı, 7 kilim alarak gittiler³⁹. Aşiret eşkıyasına karşı görevlendirilen Selimiye Sancağı Beyi Hüseyin bin Abbas, bunu suiistimal edip Ayntab Sancağında halktan sizleri muhafaza ederim diye “*emiriye*” namıyla para istiyordu. Birkaç seneden beri şehirlilerden üçer yüz kuruş ve nâhiyelilerden dört yüzer kuruş alan Hüseyin, vermeyenleri şehirden çıkartmamakla tehdit etmekteydi⁴⁰.

Beylerbeyilerin görevlendirdiği subaşılar da halktan kanuni vergilerinin kat kat üstünde haksız isteklerde bulunarak zulüm ederlerdi. Beylerbeyi subaşıları, Elbistan halkından eskiden beri kendi rızaları ile verdikleri üçer yüz kuruşa kanaat etmeyip biner kuruş isteyerek halka altından kalkamayacakları bir yük yükledikleri gibi onlardan “*kışla akçesi*” diye bir istekte daha bulunuyorlardı⁴¹.

³⁶ BOA, M.d., 68: 28/55 (10 L 1099 /8 Ağustos 1688) Behisni kazâsı’ndaki Ekrad’dan Muhammed bir şekilde sancakbeyi olup sancak beyi görevi yapmak yerine yüz atlı sekbanları ile dolaşarak evleri basıp halka eziyet etmekteydi. BOA, M.d., 74: 52/167 (12 Z 1004 / 8 Temmuz 1596); bu konu ile ilgili başka bir örnek için bkz. BOA, M.d., 79: 120/297.

³⁷ Subaşılık sisteminin işleyişi ile ilgili bkz. Mücteba İlgürel, “Subaşılık Müessesesi”, *JTS*, 7 (1983), s. 251-261.

³⁸ BOA, Ş.d.,25: 10/30 (evâsıt-ı L 1108 / 2-11 Mayıs 1697). Bu dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Süreyya Faruqî, “Crisis and Change, 1590-1699”, in *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, eds. H. İnalcık and D. Quataert, Part II (1600-1914), Cambridge, 1994: 411-636,

³⁹ Bu zulümleri, Ayntab Kadısı Mevlana Ahmed, Divan’a haber verince Merkez’den adı geçen Sancak Beyi ve kethüdası hakkından gelinerek halktan aldıklarını geri iadesi için emir verilmişti. BOA, M.d.,73: 561/1223 (21 Ş 1003 / 1 Mayıs 1595).

⁴⁰ BOA, Ş.d., 11: 550 (evâsıt-ı Z 1099 /7-16 Ekim 1688).

⁴¹ BOA, M.d., 91: 55/172 (evâsıt-ı R 1056 / 27 Nisan- 6 Mayıs 1646).

Bazı sancak beyleri daha da ileri giderek, seyyidlere de zulüm ederlerdi. Osmanlı Devleti, Hazret-i Peygamberin soyundan gelen seyyidlere ayrı bir önem vermiş, onları pek çok vergiden muaf tutmuştur. Bu konunun suiistimal edilip sahte seyitlerin ortaya çıkmasını engellemek; hakiki seyitlere devlet görevlilerinin verecekleri zararları önlemek amacıyla zaman zaman emirnameler yayınlamıştır⁴².

17. yüzyılda idarî yapıdaki değişmelerle sancaklara Vezir rütbeliler tayin edilmeye başlanmıştır. Fakat vazife yerlerine gitmeyen Paşalar, yerlerine daimi görevliler olarak Mütesellimler göndermişlerdir. Bunların birinci gayesi, asıl vazife sahiplerini memnun etmek olduğundan çoğu zaman kanunları uygulamakta aksaklıklar görülmüştür.

Reâyadan, zahire namına her nâhiyeden ikişer yüz *esedî kuruş*⁴³ hatta Kızıl reâyasından bir kese⁴⁴ akçe alan Malatya mütesellimi Mehmed, üç aya varmadan subaşı çıkarıp reâyanın pek çok kuruluşlarını aldıktan başka, “*karye başına ikişer ve üçer bin akçe vermedikçe ‘caize’ namına icâzet vermeyiz*” diye harmanlarını sürmelerine mâni olurdu⁴⁵. Aynı zamanda fukaranın üzerindeki arazileri ve onların hayvanlarını alarak gasp etmişti⁴⁶. On sene boyunca halka çeşitli zulümler yapan Behisni mütesellimi Eğinli Osman, ulemayı ve diğer tüm halkı hapsederek çoğunu açlık ve susuzluktan kırdıktan sonra paralarını alır. Ayrıca halktan bazılarının ırz ve canlarına da tecavüz ederdi⁴⁷.

⁴² Rişvanoğlu ile bir sancak beyinin Seyyidlere yaptığı zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 15: 23/103 (evâil-i C 1102 / 2-11 Nisan 1691); Seyyidlere yapılan diğer bir zulüm ve taadi için bkz. BOA, Ş.d., 15: 23/104 (evâil-i C 1102 / 2-11 Mart 1691). Osmanlı toplumunda seyid ve şeriflerin durumu ile ilgili bkz. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibul-Eşraflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2003.

⁴³ Esedi kuruş ile ilgili bkz. Halil Sahillioğlu, “XVII. Asrın ilk Yarısında İstanbul’da Tedavüldeki Sikkelerin Raici”, *Belgeler*, 1(2): 227-234.; aynı müellif, “Osmanlı Para tarihinde Dünya para ve maden hareketlerinin yeri”, *OTDÜ Türkiye İktisat Tarihi üzerine Araştırmalar, Gelisme Dergisi* (Özel Sayı 1978-79), s. 1-38. Ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 1999*, s. 143-161.

⁴⁴ Kese, Osmanlı Devletinde belli bir miktardaki altın veya gümüş paranın konulduğu meşin torba için kullanılan bir tabirdir. Sonradan belli bir miktar parayı bildirmek için kullanılmıştır. Fatih ve II. Bayezid zamanında, otuz bin akçe, Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatının ortalarına doğru yirmibin akçe bir kese olarak kabul edilmiştir. 16. Yüzyıl sonlarında bin akçe yirmi düka altını hesabı ile, bir kese bin altın, diğer bir ifade ile elli bin akçe ve bir yük iki kese, yani yüz bin akçe idi. 1635’te yapılan ilk bütçe, kese hesabı ile olmuş, 1876 yılında birinci Meclis-i Mebusan’a verilen bütçeye kadar bu usul devam etmiştir Kese tabirinin yerini daha sonra kuruş tabiri almıştır. Bkz. Mithat Seroğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986*, s. 182.

⁴⁵ BOA, M.d., 95: 30/171 (evahir-i R 1075 / 11-19 Kasım 1664).

⁴⁶ BOA, Ş.d., 6: 184/893 (evahir-i L 1078 / 4-13 Nisan 1668); Malatya mütesellimi Kasım, Malatya’nın Erğuvan? Nahiyesindeki karyeleri adamları ile gezip ahaliden “*devr akçesi*” namıyla 392,5 akçelerini aldıktan başka çeşitli yiyecek ve sayir isteklerde bulunarak onlara zulüm ve taaddi etmiştir. BOA, Ş.d., 21: 208/891 (evahir-i Ca 1107 / 28 Aralık - 5 Ocak 1696); Eski Ayntab mütesellimi Dede Ebubekir’in zulümleri için bkz. Ayntab Şer’iyye Sicili, Nu. 73, s. 246 (13 L 1133 / 7 Ağustos 1721).

⁴⁷ BOA, C. ZB. 40/1983 (29 C 1142 / 19 Ocak 1730).

Bazı mütesellimler namına hareket ettikleri beylere ve paşalara güvenerek yaptıkları fenalık ve taaddide sınır tanımıyorlardı. 1755 yıllarında Malatya'ya mutasarrıf olan Rışvanzade Süleyman Paşa'nın adamı Malatya mütesellimi Şurelioğlu Mehmed'in yaptığı zulümler, halkı bıktırmıştı. Şurelioğlu, Rışvanzade Süleyman Paşa'nın himayesine güvenerek özellikle fukara ve güçsüzlere büyük haksızlıklar yapıyordu. Halk içine düştüğü bu kanunsuzluklara muhalefet etmek maksadıyla şehirde günlerce dükkânları ve camileri kapalı tuttu. Günahsız birçok insan da öldüren mütesellimin tüm bu suçlarına karşı ortadan kaldırılması Rışvanzade Süleyman Paşa'dan istendi. Merkez'in bu emrini Rışvanzade Süleyman Paşa göz ardı edip kaçmasına ses çıkarmayınca; bu kez Sivas Valisi Çeneci Abdullah Paşa'ya Şurelioğlu ve yanına kaçarak beraber eşkıyalık yaptığı İzollu Ali'nin ortadan kaldırılması için emir gönderilmişti. Bu emirde Devlete itaatsizlik yapan Rışvanzade Süleyman Paşa'nın da bir yol ile ortadan kaldırılması istenmiştir⁴⁸.

Maraş'ta mütesellim Zülkadiroğlu Murtaza Ali ahaliyi rencide ettiğinden üzerindeki hukukun mağdurlara iadesi için ferman gönderilmişti⁴⁹. Fakat nüfuzlu olmasından dolayı görevinden azl edilmişse de kendisine başka bir işlem yapılmamıştır. 1706 yılında tımar ve zeâmetlere yeniden nizam verilmesi için hüküm geldiğinde haksız olarak tımarları üzerine kaydettiren Murtaza Ali,⁵⁰ 1707 yılında Bayezidoğlu Mehmed ile beraber vilâyet işlerine karışıp cizyelerin tahsilini engellemeye kalkışınca kendileri tekrar tembih olunup ıslah olmazlarsa “*diyar-ı ahere nefy*” edilmeleri Maraş Beylerbeyisine bildirildi⁵¹.

Sadece mütesellimler değil bazen alay beyleri de zulme kalkışıyorlardı. Hisn-ı Mansur'da Alay Beyi Sefer, beylerbeyi ve mütesellimlere verdiği at ve pişkeşi tekrar zuema ve erbab-ı tımardan akçe isteyerek tahsil etmeye kalkışmıştı. Sefer, aynı zamanda mahlûl olan tımarı ölenin oğullarına veyahut müstahakına arz vermeyip, rüşvet karşılığında müstahak olmayana veriyordu⁵².

⁴⁸ BOA, C. DH. 20/958; BOA, M.d., 158: 167'dan aktaran Söylemez, *a.g.m.*, s. 258-9.

⁴⁹ BOA, M.d., 114: 174 (1114/1703).

⁵⁰ BOA, M.d., 115: 149.

⁵¹ BOA, M.d., 115: 240'den aktaran Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Anadolu'da Eşkîyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 92; Maraş Valisi mütesellimi, Ayntab Sancağı mütesellimi ve Dimos-u Ayntab emirlerinin el-hac Yusuf adlı zaimine yaptıkları zulümleri için bkz. BOA, Ş.d., 21: 333/1385 (evâil-i R 1107 / 9-18 Kasım 1695).

⁵² BOA, Ş.d., 8 365/1777 (evâsıt-ı Z 1083 / 30 Mart 1673); Ayntab Alaybeyi Mehmed, zuema ve erbab-ı tımardan Veli, Mehmed, Mahmud ve diğerlerinin 500 kuruşlarını alıp zulmetmişti. BOA, M.d., 93: 60/292 (evâil-i L 1070 / Temmuz 1660); yine Maraş ve Ayntab kazâlarında görevli olan Alay Beyleri ve bazı zaimlerin, her gelen görevliye pişkeş verip daha sonra da bunu tekrar halktan alması ile ilgili olarak bkz. BOA, M.d., 93: 59/286 (evâil-i L 1070 / Haziran-Temmuz 1660).

Bütün bu zulümlere karşı Devlet'in yaptığı ise, çoğu zaman mahalli kadınlara gönderdiği emirlerle bu tür kanunsuz uygulamaların tekrarlanmamasını, mütegalibe mütesellim ve alay beylerin haksız olarak aldıkları akçelerinin geri sahiplerine verilmesini istemek olmuştur⁵³.

Voyvoda, Subaşı, Çavuş ve Kethüdalar: Devlet görevlilerinden suiistimallere kalkışanlardan bir grup da **Voyvoda, Subaşı, Çavuş ve kethüdalar**dır. 17. yüzyılda Voyvoda, bir şehir ya da küçük bir eyâlete ait bir sultanın bir baş vezirin, bir kaptan paşanın ya da devletin yüksek rütbeli görevlilerinin hassı olan yerlere tahsil memuru olarak tayin edilirdi⁵⁴. Bu dönemde beylerbeyi veya sancak beyleri adına iş yapan mütesellim veya voyvodalardan bazılarının maddi çıkar elde etme peşinde koştukları ve dolayısıyla görevlerini kötüye kullandıkları tespit edilmiştir. İfraz-ı Zülkadriye Voyvodası Cin Hasan, görevli olduğu çevreyi eşkıyadan temizlemeye memur kılınmış iken eşkıyayı himaye ederek reâyaya zulüm etmekteydi. İzalesi için birçok defa ferman gönderilen Kılıçlı, Bektaşlı, Koyunoğlu eşkıyasını da reâyası içine alarak “*eşkıya yatağı*” olanlarla ilgisi olduğu ortaya çıkmıştı⁵⁵.

14 Nisan 1688 tarihli bir hükümde Maraş çavuşlarından olup çavuşlar kethüdası olan Hüdabend Bey'in, Müslümanlara zulüm ve taaddisi olduğu ve cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır⁵⁶. 200 kişilik atlı ile Zamantı kazâsında reâyâ üzerlerine varıp konan Maraş Beylerbeyi Haydar Bey'in Kethüdası Mustafa Çavuş, haksız ve karşılıksız olarak onların yem ve yemeklerini alırdı. Ayrıca atları için 50 kile arpaya, birer batman⁵⁷. Rişvan aşiretinden Şeyh Bilanlı kethüdası Hüseyin ve Belikanlı kethüdası Seferî Mehmed, padişahın emirlerine karşı gelerek bir takım eşkıya ile birlikte aşiretin koyunlarının vergi amaçlı sayımının yapıldığı köprüyü basıp yolları tahrip ettiler. Aynı zamanda orada bulunan insanları yaralayarak mal, eşya ve Devlete teslim etmek üzere getirdikleri zahirelerini yağmaladılar⁵⁸.

⁵³ Devletin bu istekleri eşkıyalık ile ilgili tüm belgelerin sonunda geçtiği için ayrıca yer göstermeye gerek duyulmamıştır.

⁵⁴ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.s. 202.

⁵⁵ Ahz ve cezasının tertibi, Mart 1735 tarihli ferman ile Adana Valisi Yakup Paşa'ya yazılır. Cezanın “*bila aman tertib ve ser-i maktuasının*” İstanbul'a gönderilmesi isteniliyordu. BOA, M.d., 141: 35.

⁵⁶ BOA, M.d., 67: 106/387 (12 C 1099 / 14 Nisan 1688). Hüdabend'in zulüm ve şekaveti hakkında daha sonraları Eski Maraş Beylerbeyi Ahmed'in de Divan'a arzı olmuştur. Ve Maraş vilayetinin ulema ve ayanının da ricalarına binaen adı geçen Çavuş'un Kıbrıs'a sürülmesi istenmiştir. Divan'dan çıkan cevabi hükümde Divandakilerden bazılarının da bunun şekavetine şahadet ettikleri vurgulanmış ve sürgün isteği kabul edilmiştir. BOA, M.d., 69: 247/488.

⁵⁷ BOA, M.d., 73: 376/829 (Zilhicce 1003 / Eylül 1595).

⁵⁸ Maraş Ahkâm Defteri, 1: 256'dan aktaran Söylemez, *a.g.m.*, s. 73; Danişmendlü Türkmeni ve Lekvanik kethüdaları olan Zekeriya ve Hüdaverdi'nin 400-500 atlı adamları ile Afşar cemaatine yaptıkları zulümler için bkz. Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 47, vesika. 90; kethüdayerilerin bazı zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 20: 79/324; BOA, Ş.d., 20: 68/283.

Bu dönemde yayınlanan adaletnamelerdeki bidatleri doğrulayan yaşanmış bir örnek şu şekilde cereyan etmişti: Malatya Beyi tarafından Gerger Subaşı olarak tayin edilen Murad Subaşı, 52 atlı ve 20 sekban ile Gerger'e varıp, her gün kırkar kuruş harcının yanında her ev başına birer sikke tütün hakkı olmak üzere herkesten toplam 200 kuruş almıştı. Devr, selamiye gibi bidatler adaletname ve kanunnamelerle yasaklanmasına rağmen her karyeyi 10 kile arpa, 5 koyun, bir batman bal, bir batman yağ, bir kile buğday ve yirmişer kuruş selamlığa zorlayarak insanlara alenen zulmettiği incelenen belgelerden görülmektedir⁵⁹.

Osmanlı vergi toplama düzeninde görülen aynilikten nakdiliğe geçiş 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir⁶⁰. Tımarlı sipahilerin yavaş yavaş ortadan kalkmaları sonucu, vergilerin toplanması işi, görevden alınmaları daha zor olan mültezimlerin eline geçti⁶¹. Bahsedilen bu dönüşümler isyan ve eşkıyalık olaylarının birinci derece sebepleri arasında gösterilir⁶². Devlet adına vergileri toplayan ve en kısa sürede azami kâr amaçlayan mültezimler, reâyaya karşı daha merhametsiz davranıyorlardı. Mukataaları⁶³, iltizama⁶⁴ deruhte eden mültezim veya devlet adına tahsil eden emimler, halka en çok zulmeden “*ehl-i örf*”ün başında gelmektedirler. Bunların zulümleri daha çok fazla vergi isteğinde bulunmak, karyeleri gezerken kalabalık maiyetlerle gitmek ve onların masraflarını reâyaya yüklemek şeklinde olmaktadır. Hem görev başında olanlar hem de mazullar buna tevessül ederlerdi. Bir örnek vermek gerekirse havass-ı hümayun mültezimliğinden⁶⁵ mazul olan Ferruh İstanbul'a gitmeyerek 100 kişilik bir eşkıya kitlesini etrafına toplar. Ferruh ve eşkıyası, Malatya'da tam anlamıyla terör estirirler. Pazarda bulunan malları değerinden daha düşük bir fiyat ile

⁵⁹ BOA, M.d., 79: 123/300 (23 Za 1009 / 26 Mayıs 1601); Dergâh-ı Mualla çavuşlarından İbrahim Çavuş görevli olduğu sefere gitmeyerek elli altmış eşkıya ile karyeleri gezerek pek çok zulüm etmişti. Bkz. BOA, M.d., 74: 146/496; Başka bir örnek için bkz. BOA, MM.d., 2926: 47 (5 Ra 1093 / 12 Mayıs 1682).

⁶⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986, s. 354-356; yine aynı müellif, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.157-158.

⁶¹ Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 244.

⁶² Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel), Ankara, 2001, s. 42-45.

⁶³ Osmanlı'da mukataa sisteminin kuruluşu, gelişimi ve değişimi ile ilgili bkz. Bakı Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 30-63.

⁶⁴ İltizam ile ilgili bkz. Mehmet Genç, “İltizam” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 2000, s. 154-158. İltizam sisteminin farklı bir yönü ile ilgili bkz. Süleyman Demirci, “İltizam (tax-farming) in the Avârız-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Institute of Social Sciences*, 12/2002: 159-172; ayrıca bkz. Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVII. Yüzyıldaki Boyutları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, Ankara 1997, s. 250-260. A. Mesud Küçükkalay & Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 879-892.

⁶⁵ BOA, M.d., 73: 369/811 (19 Z 1003 / 25 Ağustos 1595).

satın alınca Müslümanlar korkusundan dışarı çıkamaz ve dükkânlar açılmaz. Şakiler etraftaki karyelerden arpa, saman salması yaparak reâyanın çoğunun perakende olarak yerlerini ve yurtlarını terkine sebep oldular⁶⁶.

Normal şartlarda eşkıyaya karşı buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamakla sorumlu dirlik sahipleri, onların başında da tımarlı sipahiler, bu dönemde diğer devlet görevlilerinin suiistimleri nevinden, incelenen belgelerde görülen pek çok eşkıyalık faaliyetinin ya bizatihi içerisinde olmuşlar ya da bu faaliyetlere bir kısım menfaatler doğrultusunda destek vermişlerdir. Zamantı kazasında tımar sahiplerinden Seydiyar oğlu Battal Sipahi daima *ehl-i örf* yanına varmakta, Müslümanlardan nice kimseleri *ehl-i örf* gammazlayıp *hilaf-ı şer'-i şerif* akçelerini ve koyunlarını aldirmaktaydı. Sık sık yollara ve bellere inen Battal, insanları öldürüp esbab ve erzaklarını yağmalyordu⁶⁷.

Elbistan nâhiyesinde sakin *erbab-ı tımar* ve aynı zamanda eşkıyadan olan Hoşgeldi oğlu Ali, bazı eşkıya ile beraber, Kara Durak denilen yerde Hızır nam zaimi ve sekiz adamlarını öldürdüler. Suçları üzerlerine sabit olan Ali, ortağı Halil'in yardımı ile hapisten kaçıp, kurtuldu. Eski alışkanlıklarından vazgeçmeyen şaki, daha sonra eşkıyalığa devam etti⁶⁸. Hoşgeldi oğlu Ali, Şeyh Hacı Bayram oğullarından Ali Baba'yı ve akabinde, İstanbul'a kadar gidip kendisini Divan'a şikâyet eden Şeyh Bayram'ın evini basarak öldürür. Bu esnada Şeyhin adamlarından pek çok kişiyi de yaralar⁶⁹. Reâyadan, kanun gereği ödemesi gereken vergileri aldıktan sonra buna

⁶⁶ Reaya, bunların hakkında gelinmek ve bunların mazul olunca Malatya'da bırakılmayıp İstanbul'a çağrılmalarını Divan'dan rica eder. BOA, M.d., 73: 526/1149 (1003 /1594-5); 5 Haziran 1595 tarihli hükümde (BOA, M.d., 73: 134/315): Ferruh'un, halktan boş yere akçe ve hayvan talep edip oğul ve kızlarını satıp 15000 kuruş salgın saldığı; 8 Ağustos 1595 tarihli hükümde ise zulmüne devam eden Ferruh'un ahaliden 15 000 kuruş, 30 deve, 2 at ve 4 manda aldığı (BOA, M.d., 73: 51/119) belirtiliyordu.

⁶⁷ Bütün bu cürümleri şer'le sabit ve sicil olmuştu. BOA, M.d., 73: 221/520 (Ramazan 1003 / Mayıs-Haziran 1595); Kars-ı Zülkadriye Sancağının bazı karyelerinde 16 000 akçe tımara tasarruf eden Abdullah oğlu Bali, her vecihle Müslümanlara taaddi etmişti. BOA, M.d., 64: 48/122 (23 R 997 / 9 Nisan 1589).

⁶⁸ BOA, M.d., 67: 98/263 (12 C 999 / 7 Nisan 1591).

⁶⁹ Kendisi hakkında: "*bundan başka fesat ve şenaatinin nihayeti yoktur izalesi lazımdır*" diye, Elbistan kazâsı ulema ve suleha vesaire ayan ve fukarasının şer'i şerife gelip söylediğini, Elbistan Kadısı Divan'a arz etmiştir. BOA, M.d., 71: 54/111 (evâil-i S 1000 / 18-27 Kasım 1591). Aynı şakiler hakkında, Şeyh Hac oğullarının Elbistan Kadısına varıp şikâyetleri üzerine, bir hüküm-ü hümayun daha çıkmıştır. BOA, M.d., 71: 51/107 (25 L 1001 / 25 Temmuz 1593). Çelebi adlı sipahinin Elbistan'da yaptığı bina hırsızlıkları için bkz. BOA, M.d., 68: 25/47 (14 L 999 / 5 Ağustos 1591); Maraş kazâsının Körestanlı karyesine ber vech-i tımar mutasarrıf olan Huz, aynı karye sakinlerinden Halil'in bazı mülk ve öküzlerini alıp daima rencide etmesi hakkında bkz. BOA, M.d., 73: 30/76; Malatya kazâsı Erguvan nahiyesinde sakin zaim Uğurlu oğlu Hüseyin, Müslümanları ehl-i örf gammazladığından bu hareketleri yüzünden Divan'dan "*hakkından gelinmesi lazımdır*" diye Malatya Kadısına 4 Ş 1022 /19 Eylül 1613 tarihinde hüküm gönderilmiştir. BOA, M.d., 80: 1/2; Celâli "Kaçgun"unda Tokat'a gidip tekrar eski yeri yurdu olan Elbistan'daki köyüne gelen Musa b. Şeyh Ali'nin başına gelen ibretlik ve dramatik bir vakia için bkz. BOA, M.d., 80: 523/1235.

kanaat etmeyip onların yüzer altınına, yüzer batman yağına, onar tulum şıralarına ve onar parça keçelerine el koyan Mamalı cemaati sipahilerinden Hamza ve Kaya, İstanbul'a kadar gidip kendilerini şikâyet edenleri de yakalayıp hapsederek halka korku salıyorlardı⁷⁰

Görüldüğü gibi sık sık eşkıyanın zulüm ve taaddisinden yakınan ve zarar gören dirlik sahibi sipahiler ve zaimler de zaman zaman eşkıyalık hareketlerinin önemli bir parçası haline gelmişlerdir.

Kapıkulları, Sekban ve Levendler: Eyâletlerdeki eşkıyalık hareketleri içerisinde değerlendirilebilecek diğer bir grup da **Kapıkulları, Sekban ve Levendlerin** kanunsuz faaliyetleridir. “*Sarıca-sekban*”, tabiri Anadolu'da türeyen itaatsiz askerler hakkında kullanılmıştır. 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren merkezin çoğu zaman haksız azil ve tedibine uğrayan eyâlet valileri, daha kuvvetli bulunmak ve icabında devlete kafa tutabilmek için bulunduğu bölgenin eli silah tutan eşkıya kesimlerini veya herhangi bir sebepten ocağından atılmış kapıkulu askerlerini kapılarına alarak 40-50 kişilik sarıca-sekban denilen atlı bölükler oluşturdular. Sarıca sekbanların paşaları azlolunur veya öldürülür de açıkta kalırlarsa eşkıyalığa başlardı. Kim para verirse ona hizmet ederlerdi⁷¹.

5 Nisan 1595 tarihinde Ayntab'a gelip şehri yakıp yıkan Dürzü Hıdır adlı yol kesicinin yanında 200 kişilik hırsız sekbanları bulunmaktaydı⁷². 1600 yıllarında Malatya reâyasını iyice bunaltan Sekban eşkıyası, fitne ve fesatlarıyla onları perişan ve perakende etmişti⁷³. Hatta sekban eşkıyasından İsmail Bölükbaşı, Köroğlu ve Çolak Hamza nam şakiler daha da ileri giderek Malatya Sancağı mutasarrıfı Yevmî Karakaş Ahmed Beyin bir gece sarayının duvarını yararak kendisini katledip bütün mal, erzak ve eşyasını yağmaladılar⁷⁴. 1600 yılında Maraş vilâyetinde kışlayan sağ ulufeciler, reâya ve berayadan alacakları *zad ve zahireyi* ziyade aldıklarından başka karşılığında bir akçe bile vermedikleri görülmektedir. Daima zulüm ve taaddi ettikleri Maraş ahalisinin Divan'a arzuhal göndermesi üzerine gelen hüküm ile, adı geçen taifelere, kışlaklarında ahaliden her ne alırlarsa geçerli narh

⁷⁰ Refik, *a.g.e.*, s. 29, ves.: 55 (25 Ra 985 / 12 Haziran 1577).

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Pakalın, “Sarıca, Sekban”, *a.g.e.*, C. III, s. 128, 145; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, İstanbul, 1986, s. 303-304. Ayrıca bkz. Süreyya Faroqi, “Political Tensions in the Anatolian Countryside around 1600. An Attempt at Interpretation”, *Coping with the State. Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, İstanbul, 1995: 85-98.

⁷² BOA, M.d., 72: 397/659 (23 Ca 1003 / 3 Şubat 1595); BOA, M.d., 72: 345/676.

⁷³ BOA, M.d., 79: 483/1241.

⁷⁴ Olay yerinde yapılan keşif ve teftiş neticesinde geriye kalan eşya ve malları defter olunup miriye aktarılmıştı. BOA, M.d., 78: 66/177 (26 Ş 1018 / 24 Kasım 1609); Maraş ve çevresinde faaliyet gösteren Mansur Bölükbaşı adlı sekbanın şekaveti hakkında bkz. BOA, M.d., 94: 12/51 (evâsıt-ı L 1073 / 19 Mayıs 1663); BOA, M.d., 95: 85/591 (evahir-i M 1076 / 3 Ağustos 1665).

üzerinden akçeleriyle almaları ve kimseden parasız bir şey almamaları emredildi⁷⁵.

Yeniçeriler: Maraş eyâletinde eşkıyalık yapan diğer bir grup da **Yeniçerilerdir**. Osmanlı Devleti'nin düzenli ordusunun esas unsuru olan Yeniçeriler, 1584 yılında Şehzade Bayezid Vakası'ndan sonra Anadolu'nun her tarafında Yeniçeri Serdarlıkları şeklinde teşkilatlandırılmışlardır⁷⁶. Bu dönemde, Devlet kurumlarında meydana gelen bozulmalara paralel olarak yeniçeri teşkilatında da bozulmalar başlamıştır. 1718 yılı Şubat ayı sonlarında Malatya kadısına gönderilen bir fermanda, yeniçerilerin sarhoş olarak sokaklara çıktıkları, halka zulmettikleri, dükkânlarını açtırmadıkları esnafın evlerine varıp *hilaf-ı şer'-i şerif türlü teklifat* ile huzursuzluklara sebep oldukları, Ocak Çavuşlarını dinlemedikleri, gruplar teşkil ederek halktan zorla senet aldıkları bildirilmiştir⁷⁷.

Zorbalığa kalkışan Ayntab Yeniçeri Serdarı Deveci Yusuf, keyfi davranışlarıyla ihtilale sebep olmuştu⁷⁸. Bazen eskiden yeniçeri serdarlığı yapmış olanlar, ellerinde kendilerine bağlı bir kısım kuvvetlerine dayanarak eşkıyalık yaptıkları incelenen arşiv vesikalarından görülebilmektedir⁷⁹.

Bazı yeniçeriler zorbalıklarını evleri basıp, ahalinin mal ve ırzlarına tasallutta bulunmaya kadar götürürlerdi. 1711 yılında Ayntab'da geceleri evlerin kapılarını kırıp, sakinlerinden bazılarını yaralayıp mallarını yağmaladıktan başka bazılarının da ırzlarına saldıran yeniçerilerin cezalandırılmaları istenince şakilerin firar ettikleri sicil kayıtlarından görülmektedir⁸⁰.

Zaman zaman Yeniçeri olmadıkları halde yeniçerilik iddiasında bulunarak asayiş bozanlar da ortaya çıkmaktaydı. 27 Ocak 1717 tarihinde, Mehmet, İsmail ve Ali adlarındaki bazı kişiler, "*Biz Mora seferinden berü Yeniçeriyiz*" diyerek raiyyet tekâliflerini yerine getirmemeleri şikâyet konusu

⁷⁵ BOA, M.d., 79: 444/1126 (1009/1600-1).

⁷⁶ Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Beyazıt Vak'ası*, Ankara, 1961, s. 177; Şehzade olaylarının analitik bir değerlendirmesi için bkz. Fahri Unan, "Kânûnî Dönemi Şehzâde Mücadeleleri ve Bunun Osmanlı Siyâsî ve Sosyal Târîhi Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, X/35 (Ankara, Temmuz 1990), s. 9-16. Ayrıca bkz. Süreyya Faruqî, "Political Activity among the Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanîc Legitimation (1570-1650)", *JESHO*, XXXV (1992): 1-39. Yeniçeri ocak nizamının bozulması ve taşradaki faaliyetleri ile ilgili bkz. Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *A.Ü. DTCFD*, S. 5 (1947), s. 291-309.

⁷⁷ Fermanda suçluların yakalanıp hapsedilmeleri ve gereken cezaların verilmesi için Yeniçeri Ağası Abdullah Paşa'nın göndereceği buyrulduya göre hareket edilmesi istenmiştir. Mehmet Karagöz, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *OTAM*, S. 5, Ankara, 1994, s. 204.

⁷⁸ Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 73, s. 211'den aktaran Bayrak, *a.g.t.*, s. 69.

⁷⁹ Malatya'da eski yeniçeri serdarı olan Zeynel oğlu Mehmed'in eşkıyalıkları için bkz. BOA, M.d., 121: 4/4.

⁸⁰ Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 63, s. 107.

olmaktaydı. Bunun üzerine Malatya kadısına, bu durumun önlenmesi için emir gönderildiğini belgeden görmekteyiz⁸¹.

Hısn-ı Mansur'daki Bölük halkından ve Acem Mehmed olarak meşhur olan şaki, bu 1610'lu yıllarda bölgede Devleti en çok uğraştıran eşkıya elebaşlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, Maraş güherçile eminin tezkeresini elinden alarak ona zulüm eden Acem Mehmed, daha sonra yedi sekiz bayraklı ve 20'den fazla levendât ile Hısn-ı Mansur kazasına gelir, seferde olan sipahilerin oğlanlarını ve kardeşlerini tutup hapseder. "Sipahizade akçesi" diye her birinden beşer ve altışar kuruşlarını alır. Meccanen koyun, kuzu vesayir yiyeceklerini alıp onları seferden alıkoyar. Bu zulümleri yüzünden ulufesinin kesildiğini incelediğimiz arşiv kayıtlarından görmekteyiz⁸².

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde eşkıya liderlerinin yanında çoklukla yer alan levendler, Maraş eyâletinde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerine de karışmışlardır. Osmanlı'da Leventliğin ortaya çıkışını hazırlayan idarî, iktisadî ve sosyal birçok sebep bulunmaktadır⁸³. 17. yüzyıldan itibaren asayiş ve düzeni bozarak eşkıyalık olaylarına karışan Levendlerin bu durumları 18. yüzyılın başlarında da devleti uğraştıracak boyutlardadır⁸⁴. 3 Nisan 1718 tarihindeki bir belgede, Maraş eyâleti'ndeki levendâtın sefere gitmedikleri ve "kapusuz bacasuz gezüb" halka zulmettikleri belirtilerek eyâletteki *ehl-i örf* idarecilerine levendâtın eşkıyalıklarının önlenmesi emredilmiştir⁸⁵. Maraş Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya yazılan 24 Nisan 1720 tarihli bir fermana, Maraş civarında bulunan eyâletlerin ve sancakların kapı halkı olan Levendâtın, bölük bölük etrafta gezdikleri ve buralarda yaşayan halka zulmettikleri; bu türlü saldırılara takat getiremeyen reâya fukarasının perakende ve perişan oldukları ve bölgedeki halkın bir kısmının dağlara kaçtığı bir kısmının da kadimi yerlerini ve yurtlarını terk ettikleri dolayısıyla eyâlette bulunan vadi ve sahranın şenliksiz kaldığı belirtilmiştir. Yine aynı belgede, Maraş eyâletindeki tımar ve zeâmet köylerinin harap olmaları dolayısıyla devletin zarara uğradığı, buralarda yaşayan halkın devlete vergilerini veremedikleri

⁸¹ Aynı eser, s. 205; Ayntab'daki bir örnek için bkz. Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 53, s. 62.

⁸² Mehmed'in yakalanıp Bölük çavuşlarından Receb Çavuş'a teslim olunarak acele Serdar'ın yanına gönderilmesi Maraş Beylerbeyi ve Maraş Tımar defterdarına emredilir. BOA, M.d., 81: 76/165 (5 R 1025 / 2 Mayıs 1616). Başka bir hükme göre: Acem Mehmed, Zigetvar Sancağı Beyi iken emekli olan Abdülkadir'in dokuz seneden beri zeâmetini zapt eylediğinden başka 20-30 atlı ile evine konup pek çok akçelerini alır. Maraş Şer'i Mahkemesine şikâyet edilince ahaliden pek çoğu yaptıklarına şahitlik etmiştir. BOA, M.d., 81: 90/200 (S 1025 / Şubat-Mart 1616).

⁸³ Mustafa Cezzar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965, s. 46-47.

⁸⁴ Özkaya, *Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 55-58.

⁸⁵ Bu belgenin devamında bölgedeki levendlerin eşkıyalıklarını önlemek için Akşehir Sancağı Mutasarrıfı İbrahim'in görevlendirildiği belirtilmiştir *1714-1720 tarihli Malatya Şer'iyye Sicili*, Bel. No.: 129'dan aktaran Karagöz, "Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", s. 203; Levendlerin Ayntab'da halktan meccanen yem, yemek ve saire toplamaları ile ilgili olarak bkz. Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 54, s. 8'den aktaran Bayrak, *a.g.t.*, s. 76.

gibi vaktinde seferlere katılmadıkları da belirtilerek Levendât eşkıyalıklarına karşı tedbirler alınması istenmiştir⁸⁶. 18. yüzyılın ilk yarısında levendliğin fermanla kaldırılmasına rağmen, fermanın hükümleri bir türlü uygulanamamış ve bu durumun bir sonucu olarak da levendlik belirgin bir şekilde devam etmiştir⁸⁷.

Kale görevlileri: Eşkıyalığa karşı halkı koruyan *kale görevlileri* de zaman zaman eşkıyalığa karışan ve eşkıyayı koruyup kollayan kimseler oluyorlardı. Ayntab kalesi dizdarı Ahmed Divan'a arzuhal göndererek: sabık dizdar Seyyid Ebubekir'in kendi halinde olmayıp, eşkıya ile işbirliği içerisinde olduğu, kale defteri ile 1675,5 kile buğdayı zapt ederek istediği şekilde sarf ettiği bilgisini aktarır⁸⁸. Kâhta kalesi Dizdarı Ömer Bey, Han Bey, Hasan Beyoğlu Deli Halid ve bazı akrabalarıyla birlikte aşiret eşkıyasını himaye edip, kalede barınmalarını sağlayarak işbirliği yapar. Dizdar Ömer Bey, eşkıyanın yağmaladığı mal ve erzakı Kâhta kalesinde saklamak suretiyle kale görevlilerinin eşkıyalığa vermiş olduğu desteğe yönelik güzel bir örnek teşkil eder⁸⁹.

Çalışmaya esas dönem içerisinde *ehl-i şer'*⁹⁰ görevlilerinden bazı kadıların zaman zaman yaptıkları suiistimal ve mütegalibeliklerin, beylerbeyi ve sancak beylerin yaptıklarından geri kalır yanının olmadığını incelenen belgeler göstermektedir. Taşradaki halkın, devlet görevlilerinin zulümlerine ve eşkıyanın şikâyetlerine karşı en önemli sığınağı ve ilk şikâyet mercii olan kadıların zulüm ve taaddi mekanizması, adaletnâmelerde açık seçik olarak anlatılmaktadır⁹¹. Kadıların kazânın pek çok iş ve işleminde doğrudan veya dolaylı olarak yer alması, onların daha fazla haksızlıklara bulaşmalarına imkân tanıyordu. Kadıların görev sürelerinin çok kısa oluşu, bu dönemde süreklilik arz eden fiyat artışı⁹² ve Osmanlı

⁸⁶ 1714-1720 tarihli *Malatya Şer'iye Sicili*, Bel. Nu. 187'den aktaran Karagöz, "Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 204.

⁸⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara, 1994, s. 75-76.

⁸⁸ Eşkıyaya istinat ettiği için yakalanamadığı, güçlerinin yetmediği ifadesine binaen Aralık 1720 tarihinde Rakka Valisi eşkıyayı yakalamaya görevlendirilir. Ayntab Şer'iyye Sicili, Nu. 72/A, s. 27'den aktaran Bayrak, *a.g.t.*, s. 53.

⁸⁹ Mayıs 1740 tarihinde Rakka Valisi Ahmed Paşa kaleyi eşkıyadan temizleyip yeniden nizam vermek üzere bölgeye gönderildi. BOA, M.d., 147: 126'dan aktaran Bayrak, *a.g.t.*, s. 60;

⁹⁰ Osmanlı taşra teşkilatında şer'î kaideleri ve örfî kanunları uygulayarak adaleti tesis eden, reayayı korumak için devlet görevlilerinin işlemlerini şeriat ve kanun yönünden kontrol eden devlet hizmetlilerine ehl-i şer' adı verilmektedir. Akdağ, *a.g.e.*, s. 110.

⁹¹ *Bir örnek* olarak aşağıda kendisinden bahsedilecek olan ve bir sureti Zülkadriye Beylerbeyi ve Maraş Monlasına da gönderilen, 1 Receb 1018 / 30 Eylül 1609 tarihli adaletname için bkz. BOA, M.d., 78: 893-899.

⁹² Osmanlı'da fiyat artışı ile ilgili bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.77-101, 103-122; Ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary History 1300-1750" in *Precious metals in the later medieval and Early modern Worlds*, ed, J,F RICHARDS (Durham, NC: Carolina Academic Press, 1983): 269-304. Bu makalenin Türkçesi için bkz. Halil Sahillioğlu "Osmanlı Para tarihinde Dünya para ve maden hareketlerinin yeri", *OTDU Türkiye İktisat Tarihi üzerine Araştırmalar, Gelisme Dergisi* (Özel Sayı 1978-79); 1-38.

parasının⁹³ değer kaybetmesi karşısında sabit kalan gelirlerinin yetersiz kalması da haksız ve kanunsuz para toplayarak zulüm yapmalarının en önemli sebepleri arasında gösterilebilir.

Kadılar, halka özellikle vergi konusunda baskı ve zulüm yapıyorlardı. Kanunu, yayınlanan adaletnâmeleri ve şeriatı iyi bildiği halde, kadılar, bunun hilafına vergiler almaktan, korumak zorunda oldukları halka kendileri de zulüm etmekten geri durmamışlardır. Malatya sancağının Şure kazâsı kadısı olan Mustafa, *şer'-i şerife* aykırı olarak “*bey-namâz*” akçesi adına her karyeden beşer onar kuruş; hallâç dükkânları ile diğer esnaftan ellişer ve altmışar akçe; ayrıca “*hüccet akçesi*” namına üçer dörder kuruş aldığından bunların geri iadesi için Divan'dan hüküm çıkmıştı⁹⁴. Fukaradan nice mal yiyen eski Malatya Kadısı Tahir, ölüsü olup fakat miras ile ilgili bir davaları olmayanlardan iki yüz kuruş, kanuna göre “*resm-i kismet*” beş altından fazla olmazken bazılarında elli altmış kuruş, kanunda yeri olmadan bazıları ağaçtan düşüp ölse bile yakınlarından onbeş-yirmi altın istemekteydi. Tahir Efendi, bazı karyelerden cebren aldığı katırların parasını vermediği gibi isteyenlere türlü türlü iftiralar ederek haksız yere onbeş-yirmi kuruşlarını almış olduğunu görmekteyiz. Etrafta haramilerin öldürdüğü adamlar için dahi otuzar kırkar kuruş toplardı. Ayrıca bir kadıya otuz kırk sicil edip her birinden istediği miktar akçe koparan Tahir, adeta hem beylik hem kadılık rüşveti alırdı. Bundan başka avâriz⁹⁵ vergisinin tevzii sırasında kendisi için her hâneye üçer kuruş ilave etmekteydi. Ayan ve eşraf, “bu kadar zulümlerine

⁹³ Osmanlı parası ile ilgili bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul, 1999

⁹⁴ BOA, M.d., 95: 12/66 (Evâsıt-ı Safer 1075 / 03-12 Eylül 1664).

⁹⁵ Avâriz ve avâriz defterleri ile ilgili literatür için bkz. Süleyman Demirci, “*Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620s-1700*” *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 70/258 (Ağustos 2006): 563-590; aynı müellif, “*Collection of avâriz and nüzul levies in the Ottoman Empire, 1620-1700*”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69/256 (Aralık 2005): 897-912; aynı müellif, “*Collectors of avâriz and nüzul levies in the Ottoman Empire. A case study of the province of Karaman, 1621-1700*”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69/255 (Ağustos 2005), s. 539-565; aynı müellif, “*Complaints about avâriz assessment and payment in the avâriz-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618-1700*”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* 46.4.(2003): 437-474; aynı müellif, “*Demography And History: The Value of The Avârizhâne Registers For Demographic Research: A Case Study of The Ottoman Sub- Provinces of Konya, Kayseri And Niğde, C.1620s-1700*”, *Turcica* 38 (2006): 181-211; aynı müellif, “*Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakir Eyâletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700*” *II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakir Tarihi Sempozyumu*, (Diyarbakir, 15-18 Kasım 2006), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakir / Diyarbakir in the Otoman Era*, editörler: Bahaeddin Yediöldüz Kerstin Tomenedal, Cilt 2, Ankara 2008: :363-385. 17. Yüzyılın ikinci yarısına doğru yapılan mufassal avâriz tahrirleri bağlamında 1642 tarihli *Canik Sancağı Avâriz Defterleri* yeni yazı metin ve tıpkı basımı ile birlikte Türk Tarih Kurumu tarafından Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi çerçevesinde yayınlandı. Bkz. Mehmet Öz, *Canik Sancağı Avâriz Defterleri (1642) – Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008; Mehmet Öz & Fatma Acun *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri (1642-43 Tarihli) Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008.

artık dayanamayıp ‘*cela-yı vatan*’ edeceklerinin kesin olduğunu”, Padişah’a arz edince; Tahir’in ele getirilip yargılanarak gerekenin yapılması için Malatya beyine emir verilir⁹⁶.

Kadınların usulsüzlüklerine bir örnek de eski Elbistan kadısı Abdullah’ın uygulamaları gösterilebilir. Kendisine sahte bir mülazemet tezkeresi alır. Fakat reâyadan şikâyetler yükselince teftiş olunup *hukuk-u kul* alı verilmek için daha önce *emr-i şerif* verilmişken firar eder. Fakat yakalanıp muhakeme edilerek cezasının verilmesi Divan tarafından tekrar ferman buyrulur. Kadı iken de Eshabü’l-kehf evkafı ve reâyasına zulüm üzere olan Abdullah, Vakıfların mütevellisi İbrahim’i *darb-ı şedid* ile darb ve mütevelliyeye ait olan mahsulü kabzettiği, tüm reâyadan kişi başına yüzer kuruş almak suretiyle reâyaya zulüm ettiği kayıtlardan görülmektedir⁹⁷.

Kadınların yanında naiplerin yaptıkları zulüm ve haksızlıklar da şikâyetlere konu olmaktadır. Ayntab kazâsına bağlı Burç ve Telbaşer nâhiyelerine gelen naiplerin, yerlerinde oturmayıp, üç ayda bir maiyetleri ile devre çıkıp köy köy gezip halktan devr, selamiye, meccanen odun, saman, ot vesaire isteme bahânesi ile fukarayı rencide etmek suretiyle kendilerine verilen görevi kötüye kullanmaktaydılar⁹⁸.

Belgelerden, halktan kişilerin bazen *ehl-i örfü* ve *ehl-i şer’i* arkasına alarak eşkıyalık yaptıklarına şahit oluyoruz. Maraş zenginlerinden Mustafa’nın kendi hattıyla sahte hüccet yazıp ve mühür kazdırması buna bir örnek olarak verilebilir. Onun ayrıca, bir kişinin 13 yıldan beri tasarrufunda olan mülk bağını, tarlalarını ve sair emval ve erzakını almasına rağmen, zengin olduğundan, kadınlar tarafından himaye edilmesi kuvvetler arasındaki işbirliğinin halka nasıl olumsuz yansıdığına güzel bir örnektir. Bu kişiler arasındaki işbirliğinden dolayı Mustafa’nın cezalandırılması için gönderilen emir uygulanmamış ve cezalandırılması, ikinci bir emir ile tekit edilmiştir⁹⁹.

Samsad Sancak Beyi Hoca Halil’in kardeşi Ali örneğinde olduğu gibi bazı *ehl-i örf* yakınları da bu bağlantılarını eşkıyalıkta kullanıyorlardı. Ali, 500 atlı ile Samsad kazâsı reâyası üzerine çıkararak 5000 kuruş salgun

⁹⁶ BOA, M.d.,73: 564/1228 (sene 1003 /1594-5); eski Elbistan kadısının reaya ve Eshabü’l-kehf evkafı yöneticilerine yaptığı zorbalıkları için bkz. BOA, M.d., 80: 80/207 (20 Za 1022 / 1 Ocak 1614); kadınların zulümlerine örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 74/308; BOA, Ş.d., 15:89/389; BOA, Ş.d., 20: 51/219; BOA, Ş.d., 21: 421/1732; BOA, Ş.d., 27: 114/769 (Evâil-i R 1110 / 7-16 Ekim 1698);

⁹⁷ BOA, M.d., 80: 80/207 (20 Za 1022 / 1 Ocak 1614).

⁹⁸ Daha sonra şikâyet edilince de; o şekilde ahaliyi rencide etmemek için Şeyhülislam olan Yahya Efendi’nin işaretleri mucibince şer’le hal olunmak için hüküm yazılmıştır. BOA, Ş.d., 6: 39/167 (Evahir Za 1077 / 15-24 Mayıs 1667); Buna benzer başka bir suiüstimal için bkz. BOA, Ş.d., 8: 372/1809 (evâil-i M 1084 / 18-27 Nisan 1673).

⁹⁹ BOA, M.d., 73: 336/743 (1003 / 1594-5); Malatya Sancağı’ndan bir vakia için bkz. BOA, M.d., 80: 535/1256; Zamantı çevresinde ehl-i örf görevlilerinin önüne düşerek 40-50 atlı ile karye karye dolaşıp zulüm eden Kulaksız diye tanınan Receb’in eşkıyalıkları için bkz. BOA, M.d., 74: 201/646.

yapar. Sonra da bu paraları cebren topladıktan başka içlerinden nice kimselerin emval ve erzakını talan eder. Bunların zulmü yüzünden Hass-ı hümayun karyelerinden çoğunun perakende olduklarını arşiv vesikalarından görmekteyiz.¹⁰⁰

Bazı kimseler, *ehl-i örftenim* deyip eşkiyalık yapabiliyorlardı. Daha önce hakkından gelinen Canbuladoğlu bölükbaşlarından olan ve Haki Şehla diye bilinen şaki, Ayntab ve Maraş etrafında 500-600 nefer eşkiya ile gezip reâyanın mallarını ve yiyeceklerini yağmalayıp zarar veriyordu. Bahse konu *fesat ve şenaati* artınca ayan-ı vilâyet ele getirir. Konu ile ilgili sorgulandığında: “*sağ ulufeciler zuemasındanım*” diye cevap verince deftere müracaat olunur. Fakat beyanında hiçbir doğruluk tespit edilemez ve böylece defterde isminin bulunmadığı kesinleşir.¹⁰¹

Bazı karye sakinleri bile şehirliler gibi *ehl-i örf ve şer’le* yakınlık kurup bu yolla haksız kazânç elde etmek için hemşerilerine kötülük etmekten geri durmuyorlardı. Malatya kazâsının Tekirlü karyesinden Abdulhalim, bu yeteneklilerden biriydi. Eşirradan olan Abdülhalim, her gelen kadı ve subaşıya yanaşıp, onlarla *yekdil ve yekcihet* olabiliyordu. Onlarla köyden köye beş on adamı ile gider, reâyadan çokça akçe alırdı. Kendisi aldığı gibi subaşılarla da aldırır, tavuk, odun ve yağ salgunu salarak reâyanın ciddi mağduriyetine sebep olurdu.¹⁰² 1690’lı yılların sıkıntılı döneminde *ehl-i örf ve şer’* ile birlikte hareket ederek halkın normal işlerinin yerine getirilmesinde bile rüşvet alan Maraşlı Hüseyin ve Seyyid Mustafa gibi aracı kimseler türemişti. Bunlar gece gündüz mahkemeye varıp, *naip* ve *ehl-i örfü* ayarlayarak kendileri için halktan rüşvet alıp karşılığında Müslümanların işlerini yaptırıyorlardı.¹⁰³

Eşkiyalık faaliyetleri, devletin normal işleyişini de sekteye uğrattıyordu. Vergi toplanmasında pek çok zorluğun yaşanmasına sebep olmaktadır. Köylülerin yerlerini bırakıp gitmelerinden Devlet de mali yönden zarar görüyordu. Vergi sebebiyle halka olmadık eziyetler yapılabilmekteydi. Alınması gereken vergileri aldığı halde almadığını beyan ederek, iki mislini isteyen görevlilerin zulümlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Tüm bu olumsuz şartlar altında halkın her zaman yaptığı “*celay-ı vatan*” edecekleri tehdidi olmuştur. Köylüler yetkili makamlara yaptıkları

¹⁰⁰ BOA, M.d., 73: 468/1034 (13 N 1003 / 22 Mayıs 1595).

¹⁰¹ BOA, M.d., 79: 109/273 (20 Z 1009 / 22 Haziran 1601).

¹⁰² Kendisi ile ilgili olarak Malatya Kadısına hitaben yazılan hüküm, “... *kendünün mesalih şer’iyesi olmadan kadı ve ehl-i örf yanlarına varmayub ve kimesnenin mesallihine karışmamak emrim olmuştur*” diye bitiyordu. BOA, M.d., 80: 309/761; Zamantı kazâsı’na tabi Alkentin Karyesinden İnbaşı oğlu Mehmed ve onun oğlu Deli Ahmed’in aynı yolla yaptıkları eşkiyalıkları için bkz. BOA, Ş.d., 17: 107/517 (Evâil-i Ş 1105 / 28 Nisan 1694).

¹⁰³ Hatta Maraş halkı bu davranışlarının yanlışlığına dair Şeyhülislam’dan fetva alarak Divan’dan bunların, haksız olarak aldıkları paraların geri verilmesini istemiştir. BOA, Ş.d., 20: 66/278 (evahir-i Ş 1106 / 6 Nisan 1695).

şikâyetlerde: “eşkiyanın salgun salma, haksız yere tekâlifte bulunma, devr bahanesi ile yaptıkları zulümlerini ve taaddilerini sıraladıktan sonra; hemen bunlar, üzerlerinden kaldırılmazsa, artık bunlara dayanamayacaklarını ve “*celay-ı vatan*” edecekleri” ile hükümeti tehdit ederlerdi¹⁰⁴. Malatya hassı mukataasına bağlı Malatya, Gerger, Şure, Kâhta, Taş-ili ve Behisni kazalarının karyelerindeki reaya ve zimmiler, muhtemelen sık sık uğradıkları eşkiya zulmünden ve ağırlaşan vergi yükünden kurtulmak için, yerlerini bırakıp Hısn-ı Mansur, Rakka, Birecik ve Suruç taraflarına göç ederek buralara yerleşince Devlet malına “*küllî*” zarar geldi¹⁰⁵.

SONUÇ

Maraş, 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar Dulkadriye Eyâletinin merkez sancağı konumunda idi. İncelemeye esas Maraş bölgesi Güney-Doğu Anadolu’da yolların kesişme noktasında bulunmasından dolayı öteden beri bir çekim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin 16. yüzyıl sonlarında Avusturya ve İran ile uzun süren savaşlara girmesi ve bu dönemde ortaya çıkan eşkiyalık hareketleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Maraş ve çevresinde de sosyo-ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir.

Eşkiyalığın önemli sonuçlarından biri de özellikle ordunun sefere çıktığı zamanlarda yol ve geçitlerin güvenliğinin kalmaması böylece yolcu ve ulakların, can ve mallarının eşkiyanın tasallutu ve taarruzuna uğramasıdır. Zira bu zamanlarda eyâlet ve vilâyetlerde vüzera ve mirimiran gibi üst düzey yönetici kalmadığından gizlenen veya dağlarda bulunan eşkiya, yol ve karyelere inerek savunmasız masum insanlara saldırır, onları soyar, her türlü zulüm ve taaddiyi ederdi

Bu çalışmada görüldüğü gibi Maraş Eyâleti örneğinde Osmanlı devletinin resmi görevlileri içerisinde farklı statülerdeki insanlar bölgede görülen eşkiyalık olaylarında aktif rol almış ve/veya doğrudan destek sağlamışlardır. Ayrıca tespit etmiş olduğumuz eşkiyalık olaylarında isimleri geçen kişilerin yanlarında çok sayıda silahlı eşkiya bulundurmalarına rağmen güçlerini devletin meşruiyetine yönelik kullanmamışlardır. Bu çalışmada görüldüğü kadarıyla eşkiyalık faaliyetlerini daha çok şahsi çıkar ve menfaatlerine ulaşmak için bir yol olarak kullanmışlardır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu kişiler, saldırı düzenledikleri kişi ya da kitlelerin seçiminde etnik aidiyet ve/veya din eksenli bir ayrıma gitmemişlerdir.

Yukarıda bahsedilen örneklerden anlaşıldığı gibi eşkiyalık hareketlerinden en büyük zararı köylerde yaşayan halk kitleleri görmüştür. Şehirlere göre daha az korunaklı olan köy ve kır yerleşmelerinin eşkiyalık

¹⁰⁴ BOA, M.d., 80: 535/1256; bir örnek için bkz. Erkan, *a.g.t.*, s. 62.

¹⁰⁵ BOA, MM.d., 3134: 346 (21 N 1112 / 29 Şubat 1701).

faaliyetlerinden etkilenmeleri köy halkının uğraş alanları ile doğrudan ilgili olmalıdır. Köyde yaşayan insanların ekseriyeti çiftçilikle uğraştıklarından ürettikleri ürünlere ve hatta can güvenliklerine yönelik eşkiyalık olayları meydana gelmekteydi. Zaman zaman merkeze göreceli olarak uzak yerlerdeki köyler yıkılıp yıkılıyor, köylünün büyük emekler vererek yetiştirdiği ürünler yağmalanıp talan ediliyordu. Bu türden eşkiyalık faaliyetlerine işaret eden çok sayıda arşiv belgesinin varlığı Osmanlı Türkiye'si üzerinde önümüzdeki süreç içerisinde daha mikro planda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar ile konunun farklı yönlerinin incelenmesinin mümkün olabileceği hususuna dikkat çekmek isteriz.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A. Mühimme Defterleri (M.d.¹⁰⁶) Nu: 61, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 119, 121, 130, 131, 133, 135, 139, 141, 145, 147, 150, 154.
- B. Şikâyet Defterleri (Ş.d.) Nu: 2, 4, 6, 5, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 58.
- C. Maliye'den Müdevver Defterleri (MM.d.) Nu: 2926, 8458, 3134, 905, 3462, 9956.
- D. Cevdet (C) Tasnifi:
- a. Zaptiye (C. ZB.)¹⁰⁷ : 40/1983, 81/4015, 71/3545, 520/26262, 64/3191.
- b. Dahiliye (C. DH.): 20/958, 7460, 49/2409, 23/11101, 107/5347, 321/16001, 257/12823, 65/3217.
- c. Askeriye (C. AS.): 447/18637, 1083/47775, 558/23409, 636/26816.
- d. Adliye (C. ADL.): 13/855.
- e. Maliye (C. ML.): 15521.
- f. Evkaf (C. EV.): 396/20093, 98/4856, 288/14674.
- E. İbnülemin (İ.E.) Tasnifi:
- a. Vakıf (İ.E. VKF.): 226.
- b. Dahiliye (İ.E. DH.): 726, 839.
- c. Tevcihat (İ.E. TCT.): 2470.
- F. Ali Emiri (A.E.):
- a. Sultan II. Mustafa (A.E. SMST.II.): 2/149.

¹⁰⁶ Metin içinde BOA, M.d., 64: 123/654 şeklindeki gösterimde birinci rakam (64), defterin numarasını; ikinci rakam (123), sayfa numarasını; varsa üçüncü rakam (654), hüküm numarasını göstermektedir.

¹⁰⁷ Metin içinde BOA, C. DH. 20/958 şeklindeki gösterimde birinci rakam (20), belgenin dosya numarasını; ikinci rakam (958), belgenin gömlek numarasını; eğer tek rakamlı (BOA, C. ML. 15521 gibi) ise bu rakam belgenin gömlek numarasını göstermektedir.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: E 5222-22.

II. Tetkik Eserler:

ACUN, Fatma, “Celâlî İsyancıları (1591-1611)”, *Türkler*, C. 9, Ankara, 2002, ss. 695-709.

AÇIKEL, Ali, “Rum Eyâleti”, *TDVİA*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss. 225-226

AKDAĞ, Mustafa, “Celâlî Fetretı”, *A.Ü. DTCTD*, C. XVI, S. 1-2, Ankara, 1958, s. 92.

_____, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *A.Ü. DTCTD*, S. 5 (1947), ss. 291–309.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyancıları”*, Ankara, 1999.

_____, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *A.Ü. DTCTD*, S. 3 (1945), ss. 419–431.

AKGÜN, Ayla, *63/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H.1063-1064/M. 1653-1654) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009.

AKÖZ, Alaaddin – SOLAK, İbrahim, “Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyancılar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 41-50.

ALTINÖZ, İsmail, “Dulkadir Vilâyeti'nin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (Kahramanmaraş: 6-8 Mayıs 2004)*, II, İstanbul, 2005, ss. 427-436.

ARMAĞAN, Latif, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 142–150.

AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

BAĞÇECİ, Yahya, *1895 Zeytun Ermeni İsyancı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2008.

BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkiya”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul, 1995, ss. 463-466.

BARKEY, Karen, *Eskiycalar ve Devlet*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul, 1999.

- BATMAZ, Eftal; “İltizam Sisteminin XVII. Yüzyıldaki Boyutları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, Ankara 1997, s. 250-260.
- BAYRAK, Şaban, *XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Anadolu’da Eşkiyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya, 1998.
- BRAUDEL, Fernard, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, (çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1989.
- CANBAKKAL, Hülya, *17. yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009.
- CEZZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965.
- CIRIK, Hatice, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu’dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ÇAM, Cuma, *11 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1017/M.1608-1609)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2008.
- ÇELİK, Göknur, *Vâsıtî’nin “Gazâvât-ı Murad Paşa” Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- DARKOT, Besim, “Maraş”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 311-316.
- DEMİRCİ, Süleyman, “Complaints about *avâriz* assessment and payment in the *avâriz*-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618-1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* 46.4.(2003), ss. 437-474.
- _____, “Collection of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire, 1620- 1700”, *TTK Belleten*, 69/256 (Aralık 2005), ss.897-912.
- _____, “*Avâriz* and *Nüzul* Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620s-1700” *TTK Belleten*, 70/258 (Ağustos 2006), ss. 563-590.
- _____, “*İltizam* (tax-farming) in the *Avâriz*-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Institute of Social Sciences*, 12/2002: 159-172;

- _____, *The Functioning of Ottoman Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case study of the province of Karaman 1621-1700*, the ISIS press, İstanbul, 2009
- DEMİRCİ S. & H. ARSLAN, “Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, (Nisan 2012):73-103.
- DEMİRCİ S. & H. ARSLAN, “Osmanlı Türkiyesinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)” Hakem değerlendirmesinde makale (2012)
- DİNÇASLAN, A. Latif, *Zeytin ve Çevresindeki Ermenilerin İsyancıları (1895-1921)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, “Maraş'ta Dulkadir Türkmenleri ve İsyancıları”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edi. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş, 2008, ss.115-141.
- EMECEN, Feridun M.; "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat. Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), Cilt 4, Ankara 1999, s. 91-97.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.
- ERKAN, Kemal, *Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N.1146-Z.1147) Tasnif – Özet-Transkripsiyon*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- GELİR, Burcu, *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri ve İslam-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- GENÇ, Mehmet “İltizam” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 2000, s. 154-158.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005
- GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964.

- GRİSWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul, 2002.
- GÖKHAN, İlyas, “Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyânlar”, *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş, 2008, ss. 213-232.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyânları*, İstanbul, 2007.
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, Kahraman Maraş, 2001.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit -Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'i Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep, 1970.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991.
- HATHAWAY, Jane; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanma*, (Çeviren: Deniz Berktaş), Alkım Yayınları, İstanbul 2010.
- HOBBSAWM, Eric J., *Eşkîyalar*, Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl, İstanbul, 1997.
- İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, ss. 301-318.
- _____, “Celâ-yı Vatan”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul, 1995, ss. 238-240.
- _____, “Celâli İsyânları”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 252-257.
- İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 49-145.
- _____, *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık & Bülent Arı – Selim Aslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, Şubat 2012.
- İNBAŞI, Mehmet, XVI. yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri ve Civarında Meydana Gelen Olaylar”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (06-07 Nisan 2000), Kayseri, 2000, ss. 237-251.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “XVI. Yüzyılın II. Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul, 1982, ss. 203-248.
- KARAGÖZ, Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, Elazığ, 2006, ss. 373-402.

- _____, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *OTAM*, S. 5, Ankara, 1994, ss. 192-207.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyâlet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara, 1963.
- _____, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul, 1963.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990.
- ÖZ, Mehmet, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s. 226-233.
- _____, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZCAN, Ruhi, “XVII. yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 2004, ss. 31-39.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara, 1994.
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, *Bellekten*, C. LIV, S. 211 (Aralık 1990), Ankara, 1991, s. 963-993.
- _____, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ, 2004.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983.
- REFİK, Ahmet, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989.

- Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel), Ankara, 2001.
- SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986.
- SOYUCAK, Ali Rıza, *Konya ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1640-1675)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1997.
- SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Yıl: 2007/1, ss. 69-85.
- ŞAHİN, Dilek, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâli Hareketleri (8 numaralı Mühimme zeyline Göre)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- ŞAHİN, Erdinç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.
- ŞAHİN, İlhan; "Göçebeler", *Osmanlı, IV, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s. 132-. 141.
- ŞAHİN, Mehmet, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Mühimmesi (1607)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986.
- _____, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.
- TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 2005.
- TIZLAK, Fahrettin, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri", *Bellekten*, C. LVII, S. 220, Ankara, 1994, ss. 751-780.
- TURAN, Şerafettin, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Beyazıd Vak'ası*, Ankara, 1961.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.

- _____, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.
- UNAN, Fahri; *İdeal Cemiyet, İdeal Devlet & İdeal Hükümdar: Kınalı-Zâde Ali'nin Medîne-i Fâzıla'sı*, Lotus Yayınevi, Ankara 2004, s. 207-241.
- _____, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı* (Ed. Halil İnalçık & Bülent Arı – Selim Aslantaş), Kadim Yayınları, Ankara, Şubat 2012, s. 105-119.
- UZUN, Efkân, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- _____, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân Ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *TÜBAR*, S. XXV-/2009-Bahar, ss. 185-214.
- _____, “Osmanlı Örnekleme Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, *TSA/Yıl:10, S:3, Aralık 2006*, s. 31-45.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara, 1983.
- ÜNER, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- ZAGORİN, Perez; *Rebels & Rulers 1500-1660, Society, states & early modern revolution- Agrarian & Urban Rebellions*, C.1, Cambridge University Press, USA 1982.
- _____, *Rebels & Rulers 1500-1660, Provincial Rebellions- Revolutionary Civil Wars 1560-1660*, C.2, Cambridge University Press, USA 1982.